

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ЗБІРНИК ПРАЦЬ ЗООЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ

№ 16

1935

ACADEMIE DES SCIENCES D'UKRAINE

TRAVAUX DU MUSÉE ZOOLOGIQUE

Матеріали до фауни мурашок Маріупольської округи

B. Караваєв

Літом 1935 р. я брав участь в експедиції відділу систематики й фауністики Інституту зоології і біології УАН в Маріупольську округу (з 3 по 29.VI 1935 р.), при чому головне мое завдання було збирання і вивчення мурашок. Поруч я збирал і інших комах. Крім околиць Маріуполя, я збирал мурашок у Хомутовському степу на Кам'яних Могилах і Біло-сарайській косі.

Фауна мурашок Маріупольської округи, коли не рахувати мізерних розмірами зборів Сілантьєва (1898 р.), досі зовсім невідома. Всього зібрав я 14 форм, з яких деякі являють великий інтерес з погляду географічного поширення і біології, а також одна різновидність є нова.

Склад фауни в обслідуваних місцевостях далеко не одноманітний: так *Myrmica bergi* і *Cardiocondyla stambuloffii taurica* знайдені тільки на Біло-сарайській косі і при тому в величезній кількості, *Formica (Proformica) nasuta* і *Formica (Raptiformica) sanguinea* тільки в хомутовському степу, *Camponotus (Tanaetomyrmex) aethiops* на Кам'яних Могилах, а *Formica (Formica) rufa pratensis* хоч трапляється і в усіх відвіданих мною місцевостях, але поширення особливо в Хомутовському степу.

Я знайшов такі форми:

Myrmicinae

Myrmica bergi Ruz. Біло-сарайська коса, 13.VII ♀♀ в дуже великій кількості. Тут це така сама звичайна мурашка, як і *Cardiocondyla stambuloffii taurica*. Гніздиться в норах на вологих луках близько каміша. Відрізняється порівнюючи досить флегматичними рухами.

Знайдена спочатку С. Бергом на берегах Аральського моря і в околицях Казалінська на березі Сир-Дар'ї, далі він знайшов її близько озера Балхаша в пониззях р. Ілі на порослому густим камішем вологому ґрунті, на березі ріки. Крилаті з'являються в кінці серпня і на початку вересня. Forel (1904) наводить її для Закавказзя, Crawley (1921) для Месопотамії. В моїй колекції є з Чімкента на північ від Ташкента (Н. Кузнецов-Угамський, 1923) і з берега Терека, Старогладківська (К. Арнольді). *Var. barchanica* Ruz. Відрізняється майже повною відсутністю відлеглих волосків на верхній поверхні тіла та іншими ознаками; знайдена на пісках коло Ханської ставки Астраханської округи.

Messor structor striaticeps Egpt. And. Кам'яні Могили, 21.VI. гніздо під камінням. ♀♀. Хомутовський степ, вапнякові відслонення, 8.VI., ♀♀.

♀♀ завдовжки не більше як 8 мм. Голова, так само як і торакс, у більших екземплярів з грубою скульптурою. Забарвлення дуже темне; середня частина голови з ледве виявленим червонувато-бурим відтінком.

Cardiocondyla stambuloffi taurica Kar. Білосарайська коса, 19-21.VI. Багато ♀♀, зібраних поодинці. Дуже звичайний на сухих піщаних просторах поблизу моря з рідкою наземною рослинністю. Разом з *Myrmica bergi* це на Білосарайській косі дуже звичайна мурашка.

Tetramorium caespitum L. Скрізь досить звичайна. Я знаходив більші темнозбарвлени екземпляри і дрібніші, жовтуваті, з дрібнішою скульптурою. В деяких гніздах траплялися крилаті.

Bolichoderinae

Tapinoma sp. Без ♂♂ видів цього роду з певністю визначити не можна. Зібраних ♀♀ я не можу відрізнити від *T. taurica* Em.

Хомутовський степ. 7. VI о 7 годині ранку я спостерігав довгу густу валку ♀♀, що перетинали дорогу серед полів і несли кожний по личинці. Це було, очевидно, переселення в нове гніздо.

Formicinae

Camponotus (Tanaemyrmex) aethiops Latr. Кам'яні Могили, 14. VI, ♀♀ у великій кількості на молочаї..

Поширене в південній Європі і в центральній з помірнішим кліматом, звичайна в УССР і на Казказі. *Camponotus (Myrmecotoma) piceus* (Leach.) var *atricolor* Ny 1.

Кам'яні Могили 14.VI ♀♀.—Хомутовський степ, 10.VI ♀♀.—Околиці Маріуполя, 25.VI. ♀♀. В усіх цих місцевостях ця мурашка дуже звичайна і зустрічається головно на квітах молочая.

Lasius (Lasius) niger L. Маріуполь. Я спостерігав цю загальнопоширену мурашку, що лізла до попілиць, на стовбури тополі.

Lasius (Lasius) niger alienus Först.

Кам'яні Могили 14.VI. ♀♀ на молочаї в досить великій кількості.

Поширене по всій Європі, північній і центральній Азії, в Японії. Дуже звичайна.

Formica (Proformica) nasuta Ny 1.

Хомутовський степ, 10. VI ♀♀ на відслоненіх вапняках.

Мурашка ця поширене в південній Франції, на Іберійському півострові, на Балканському, в південній частині УССР, в Криму, на Кавказі і в Арабо-Каспійській низині. Отже поширення її переривчасте і розпадається на дві далекі одна від одної області—західну і східну. Ніякої різниці між тими й другими представниками не виявлено.

Коли ми звернемось до детальніших даних, щодо поширення цієї мурашки в межах СРСР за Рузським (1905), вона відома для таких колишніх губерній: Самарської, Саратовської, Оренбурзької, Астраханської, Херсонської, областей: Уральської, Тургайської, для обширу коло Аральського моря і кол. Акмолінської області (детальні дані про Крим і Кавказ, част-

ково доповнені мною, я пропускаю). Для Маріупольської округи знаходження *F. nasuta* є нове.

Біотопи цієї мурашки є каменистий степ, окрім кам'янисті горби і підвищення з ксерофільною рослинністю, на Кавказі гірсько-степовий обшир (до висоти 1500—1800 м).

Гніздиться в норах під камінням. Крилаті за Рузьким, з'являються наприкінці квітня, в травні і рідше на початку червня. Бігає досить швидко, нагадуючи на перший погляд *Cataglyphis*.

Formica (Serviformica) rufibarbis F. Скрізь дуже звичайна на квітах молочая. Червоне забарвлення здебільшого яскраве. Розмір не перевищує 7 мм.

Formica (Formica) rufa pratensis Retz.

Кілька гнізд у низинній частині Хомутовського цілинного степу (в долині) і в прилеглій до неї більш підвищенній частині. 7 і 8 VI. Гнізда були на чималій відстані одне від одного. Крім личинок і лялечок ♀♀, в деяких гніздах були в дуже незначній кількості кокони ♀♀ і цілком розвинуті *imagines* останніх. Очевидно шлюбний виліт на час моого відвідання степу вже закінчився.

За широкими дослідженнями Рузького (1905), гнізда *pratensis*, улаштовувані за загальним типом гнізд *F. rufa* і *truncorum*, бувають трохи відмінні в лісі і в степу. Відмінною особливістю лісних гнізд є малий розвиток кругового валу, майже завжди цілком або принаймні почасти прикритого насипним конусом. „Такі гнізда майже зовсім не різняться від гнізд *F. ruta*, хоч ніколи не мають насипного конуса таких великих розмірів. Часто в основі гнізда лежить старий напівзгнилий пень. Гнізда в степу відрізняються дуже розвинутим круговим валом, який буває досить широкий і високий, завжди обростає рослинністю і неприкритим насипним конусом, а цей останній звичайно розвинутий мало і часто навіть його зовсім немає. Рослинність на валі буває частково трависта, з перевагою злаків, по часті чагарникова; . . . ростучи на м'якому, розпущеному ґрунті валу і бувши під постійним доглядом і охороною мурашок, вона доходить пишного розвитку“.

Така сама, за Рузьким, будова гнізд *pratensis* у степу. У Хомутовському степу я спостерігав іншу картину. Насипна частина гнізда—з напівзгнилих шматочків стебел, травистих рослин, завдовжки здебільшого до 3—5 см, почасти ж і значно дрібніших і тонших являла собою закруглений купол від 30 до 50 см у діаметрі і висотою близько 15 см. Кругового валу коло гнізда в Хомутовському степу зовсім не було і насипний купол різко межував з оточуючою рослинністю.

Коли ми звернемось до географічного поширення раси *pratensis*, то побачимо, що вона пошиrena більше ніж *rufa* і *truncorum*, бо живе не тільки в лісах, як останні, а й у степу. Вона зустрічається в північній, середній і південній Європі, в Криму, на Кавказі, в Сибіру, в Туркменістані і спорадично в північній частині Арабо-Каспійської низини. За широкими дослідженнями Рузького, на схід від Волги, ця мурашка спускається на південь до тої межі, де чорноземні степи зникають і замінюються

ся глинистими. На півночі, в лісовій смузі, вона рідша і далеко не така звичайна, як *F. rufa*. „Корінне місце оселення її є чорноземний обшир, де вона трапляється і на рівному степу, і на горбуватому, серед заростей степових чагарників по схилах горбів і сиртів, рівно як і на узліссях, полянах, вирубках серед листяних лісів, також завжди в чистих і змішаних соснових борах. Для останніх вона така ж характерна, як і для степу. На Кавказі, в широколистяних лісах і борах (до висоти 7 000—8 000 ф. над морем). Трапляючись по схилах річачих долин, серед лісів, вона, супроводячи ці останні, спускається і в самі долини, оселяючись там на гривах, яких не заливає поводнева вода“.

Знаходження *F. pratensis* у Маріупольській окрузі не нове. Цю расу знайшов у 1898 р. Сілантьєв (наводиться в Рузьського, 1905, с. 340) у Велико-Анадольському лісництві на „Поляні хліба“. Треба відзначити, що Велико-Анадольський ліс являє собою штучне насадження і що *pratensis* раніше жила тут у степу.

Formica (Raptiformica) sanguinea Latr.

Хомутовський степ, 9.VI ♀♀. Гніздо коло дороги.

Cataglyphis (Monocombus) cursor aenescens Ny l. var. *maeotica* nova. Скрізь у величезній кількості, зокрема в околицях Маріуполя, 25.VI ♀♀ і ♂♂ з гнізда. Розкопано було кілька гнізд, при чому личинки й лялечки виявлено в усіх випадках на глибині щось із 15 см. ♂♂ були тільки в одному гнізді, ♀♀ не знайдено в жодному. В околицях Маріуполя, в Хомутовському степу, на Кам'яних Могилах і Білосарайській косі я знаходив лише окремих мандруючих крилатих ♀♀. Шлюбний виліт, очевидно вже закінчився.

♂ відрізняється тим, що задня половина його гастера вся рожевато-червона, крила димчасті, як і в ♀.

Материалы к фауне муравьев Мариупольского округа

B. A. Караваев

Резюме

Летом 1935 г. автор принимал участие в экспедиции отдела Систематики и фаунистики Института Зоологии и Биологии УАН в Мариупольский округ (с 3 по 29.VII), при чем главную задачу автора составляло собирание и изучение муравьев. Кроме Мариуполя муравьи собирались на Хомутовской степи, на Каменных могилах и на Белосарайской косе.

Фауна муравьев Мариупольского округа оставалась до сих пор, если не считать ничтожных по размерам сборов Силантьева (в 1898 г.), совершенно неизвестной. Всего собрано автором 14 форм, из которых некоторые как *Murmica bergi* и *Cardiocondyla stambuloffii taurica* представляют большой интерес в отношении географического распространения и биологии (*Formica pratensis*—гнезда в степи), а одна разновидность—*Ca-*

taglyphis cursor aenescens var. maeotica nova—является новой, у ♂ этой разновидности задняя половина гasterа рыжевато-красная.

Состав фауны в обследованных местностях является далеко не однородным: так *Myrmica bergi* и *Cardiocondyla stambuloffii taurica* найдены только на Белосарайской косе и при том в громадном количестве, *Formica (Proformica) nasuta* и *Formica (Raptiformica) sanguinea* только на Хомутовской степи, *Camponotus (Tanaemyrmex) aethiops*, только на Каменных могилах, а *Formica (Formica) rufa pratensis*, хотя встречается и во всех посещенных мною местностях, но распространена в особенности на Хомутовской степи.

Beitrag zur Ameisenfauna der Mariupolschen Provinz

W. A. Karawajew

Zusammenfassung

In diesem Sommer nahm der Verfasser teil an der Expedition der Abteilung der Systematik und Faunistik des Instituts für Zoologie und Biologie der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften nach der Mariupolschen Provinz vom 3. bis zum 29. VI. 35), wobei die Hauptaufgabe des Verfassers das Sammeln und Studium von Ameisen war. Ausser Mariupol wurden Ameisen in der Chomutowschen Steppe, den „Steingräbern“ („Kamjanyje Mogily“) und der Belosarajnahrung gesammelt.

Die Ameisenfauna der Mariupolschen Provinz blieb bislang, wenn man nicht die in zahlenmässiger Hinsicht unbedeutende Sammelausbeute von Siantjew (1898) in Betracht zieht, ganz unbekannt. Insgesamt wurden vom Verfasser 14 Formen gesammelt, von welchen manche, wie *Myrmica bergi* und *Cardiocondyla stambuloffii taurica* ein grosses Interesse in betreff der geographischen Verbreitung und Biologie bieten (*Formica pratensis*—Nester in der Steppe) und eine Varietät—*Cataglyphis cursor aenescens* var. *maeotica nova*—neu ist (beim ♂ dieser Varietät ist die hintere Hälfte der Gaster bräunlich-rot).

Der Bestand der Fauna in den untersuchten Gegenden ist bei weitem nicht gleichartig: so wurden *Myrmica bergi* und *Cardiocondyla stambuloffii taurica* nur auf der Belosarajnahrung und dabei in sehr grosser Anzahl gefunden, *Formica (Proformica) nasuta* und *Formica (Raptiformica) sanguinea* nur in der Chomutowschen Steppe, *Camponotus (Tanaemyrmex) aethiops* nur auf den „Steingräbern“; *Formica (Formica) rufa pratensis*, obschon sie in sämtlichen von dem Verfasser besuchten Ortschaften vorkommt, ist besonders reich in der Chomutowschen Steppe vertreten.
